

KAPITOLY Z DĚJIN ČÍNSKÉHO STAROVĚKU (do začátku 3. století n. l.)

7. Počátky intelektuálních dějin („sto škol“) a vědy. Astronomická pozorování

Počátky intelektuálních dějin

Období Válčících států bylo jedním z nejvíce tvůrčích období čínských intelektuálních dějin, kdy „sto škol“ myšlení navzájem soupeřilo o to vyložit své názory a návrhy na dosažení šťastného společenského a politického řádu (*paj-tia čeng-ming* 百家爭鳴 *bǎijiā zhēngmíng*, soupeření sta škol). Některé z nich naléhaly na návrat k učení mudrců minulosti, zatímco jiné hledaly lepší podmínky radikální změnou. Jejich filosofové byli buď vládní úředníci, nebo učenci cestující od jednoho státu ke druhému a nabízející plány na sociální reformu. Svě myšlenky vyjadřovali v konverzacích, úředních dokumentech nebo krátkých pojednáních, a vytvořili tak model pro pozdější filosofy. Mezi nejdůležitější školy tohoto období patřily konfuciánství (*žu-tia* 儒家 *rújiā*, „škola učenců“), legalismus (též legismus, *fa-tia* 法家 *fǎjiā*, „škola práva“), taoismus (*tao-tia* 道家 *dàojiā*, „škola Cesty“), mohismus (též moismus, *mo-tia* 墨家 *mòjiā*, „Mo-c'ova škola“). K významným školám patřily i škola přírodní filosofie (*jin-jang-tia* 陰陽家 *yīnyángjiā*, „škola jin-jangu“) a škola jmen či logiky (*ming-tia* 名家 *míngjiā*). Žádná z těchto škol neměla převahu. Každá hlavní škola měla své stoupence a žáky a aktivní program výuky a intelektuální diskuse. Neaktivnější ve zřizování soukromých škol byli Konfucius a jeho žáci, avšak taoisté, mohisté i legalisté též udržovali vyučovací instituce.

Osvícený čchiský panovník Kchang-kung 齊康公 *Qí Kāng Gōng* (zemř. 379, vládl 404–386 př. n. l.), dal zřídit v hlavním městě Lin-c' 臨淄 *Línzī* (které bylo obrovským obchodním střediskem) Akademii Ťi-sia (稷下學宮 *Jìxià Xuégōng*), kde přednášeli a studovali taoisté, konfuciánci, legisté a představitelé nebo stoupenci dalších filosofických, etických a státoprávních učeních a směrů. Byla to tedy jakási vysoká škola, první instituce tohoto druhu v Podnebesí. Jeden z dalších čchiských panovníků uděloval autorům zvláště vynikajících přednášek tituly nejvyšších hodnostářů.

Historik S'-ma Čchien uvádí, že tito učenci „... nezasahovali do státních záležitostí a zabývali se jen posuzováním různých teorií. Učencům z akademie Ťi-sia se proto ve státě Čchi dařilo a byly jich stovky a tisíce“.

S'-ma Čchienova slova o nezasahování učenců do politiky možná platila ve státu Čchi. Jinde v Podnebesí už ne. Naopak lze říci, že učenci zásadním způsobem rozhodovali o průběhu a nakonec i výsledku mocenského zápasu v období Válčících států. Mnozí vzdělanci z akademie Ťi-sia i učenci odjinud se totiž jakožto tvůrci a stoupenčí různých státoprávních koncepcí stávali putujícími politiky a rádci na panovnických dvorech všech států v Podnebesí. V konečném stadiu samozřejmě rozhodovala o výsledku hospodářská vyspělost a síla zbraní na bojišti, ale ta byla podmíněna ideologií a státoprávním uspořádáním, které jednotlivé státy přijaly a dokázaly prosadit.

K výběru bylo několik koncepcí základních a mnoho dílčích, neboť čínští filosofové s neobyčejným úsilím a zaujetím (které by stěží našlo obdobu jinde na světě) zkoumali otázky uspořádání vztahů jednotlivce, společnosti a státu („... soupeřily spolu stovky škol a filosofických směrů,“ říká se ve starých čínských pramenech poněkud nadneseně, ale příznačně). Zabývali se jimi taoisté a moisté, stejně jako konfuciánci, legisté, přírodní filosofové nebo logikové.

Zvláště taoisté nebyli spokojeni se soudobým stavem společnosti, která se podle jejich názoru odchýlila od ideálního stavu, jenž údajně existoval v dávné minulosti, ve zlatém věku lidstva. Pěkně je tento výchozí pocit (sdílený i jinými školami) popsán v konfuciánském traktátu *Kniha obřadů staršího Taje (Ta Taj li-ťi 大戴禮記 Dà Dài lǐjì)* z 1. století př. n. l.:

„Když vládla Veliká spravedlnost, byla země společná. Tehdy byli vybírání moudří a schopní, spoléhalo se na důvěru a zachovával se mír a svornost. Lidé se proto chovali jako k blízkým nejen ke svým příbuzným a považovali za své děti nejen své vlastní děti. Starci měli na sklonku života oporu, dospělí našli uplatnění, mladí vyrůstali, ovdovělí, osiřelí, osamělí a nemocní měli obživu. Muži dostávali svůj podíl a ženy nalézaly útočiště. Lidé byli spíše ochotni zanechat bohatství na zemi, než aby si je začali ukrývat. Spíše by se vůbec nenamáhali, než aby užívali svých sil jen pro svůj vlastní prospěch. Proto nevznikaly žádné špatné úmysly, nebylo krádeží ani loupeží, dveře se nezavíraly. (...)

Nyní, když Veliká spravedlnost mizí, lidé se dívají na svět z hlediska zájmů své rodiny, jako k blízkým se chovají jen ke svým příbuzným, za své děti považují jen vlastní děti. Bohatství a síly používají jen pro sebe samy.“

Ze všech škol to byli právě taoisté, kteří nejvíce věřili v existenci zlatého věku před dávnými lety i v možnost jeho znovunastolení. Avšak z archeologie pravěkých společností i z etnologie takzvaných přírodních národů víme, že to je značně idealizované, nereálné pojetí. A stejně nereálné a zjednodušené, alespoň z hlediska fungování společnosti jako celku, byly prostředky, které taoisté navrhovali k uskutečnění spravedlivého světa (jakkoli je taoismus v jiných ohledech složitou a sofistikovanou filosofií).

Zakladatel taoismu, Mistr Lao („Starý Mistr“, Lao-c’ 老子 *Lǎozi*), který údajně žil v 6. století př. n. l., a jeho pokračovatel Mistr Čuang (Čuang-c’ 莊子 *Zhuāngzi*, asi 369–286 př. n. l.) prohlásili za základní metodu směřování k zlatému věku nezasahování (*wu-wej* 無爲 *wúwéi*) nebo následování přirozenosti. Pojem *wu-wej* objasnil Čuang-c’ v jednom ze svých traktátů pomocí četných přirovnání:

„Pokud je v zemi mnoho neužitečných věcí, lid chudne. Jestliže má lid mnoho ostrých zbraní, vzrůstá v zemi nepokoj. Je-li mezi lidem mnoho dovedných mistrů, množí se drahocenné předměty. Když se rozšiřují zákony a příkazy, roste počet zlodějů a lupičů.

Moudrý člověk proto praví:

Nebudu-li zasahovat, lid se bude sám měnit. Budu-li klidný, lid sám se bude spravovat. Budu-li nečinný, lid sám zbohatne. Jsem-li prost vášní, lid se stane ctnostným.“

Podle taoistů má člověk odvrhnout falešné hodnoty a vymoženosti civilizace, řídit se přirozeností prvních lidí a zákonů, které jsou vlastní samé přírodě. Nemá jednat, nýbrž hloubat a poznávat prazáklad všeho (tao) a stále se vnitřně zdokonalovat.

Taoismus byl jako státní ideologie, popřípadě jako koncept uspořádání společnosti, pochopitelně nepřijatelný. V průběhu čínské historie měl však stále dost stoupců, z nichž se často stávali hloubaví poustevníci, mnohdy propadající mysticismu a okultismu. Ti dále rozpracovávali zejména prvky zdokonalení člověka a koncepce nesmrtelnosti. Nakonec se z taoismu stalo náboženství plné mysterií, jehož hlavním cílem bylo hledání prostředků dlouhověkosti a nesmrtelnosti. V této podobě taoismus zásadním způsobem ovlivnil

například osobnost Prvního svrchovaného císaře Čchinů, hlavně v posledních letech jeho života.

Nejbliže taoismu stál moismus. Jeho zakladatel, filosof Mistr Mo (Mo-c' 墨子 *Mò zi*, asi 470–390 př. n. l.), také ostře kritizoval soudobou společnost jako nepřirozenou. Návrat k původní rovnosti mezi lidmi spatřoval v rozšíření všeobjímající lásky:

„Prostý lid je vystaven trojímu neštěstí. Hladovějící nemají potravu, mrznoucí nemají oděv, znavení nemají odpočinek. Pro tyto tři pohromy zakouší lid nesmírné utrpení. Jestliže se však právě v takové době králové a vévodové baví vyzváněním zvonců a vířením bubnů, hrají na [rozličné hudební nástroje] a pořádají-li bojová cvičení, aby předvedli zbraně, odkud vezme prostý lid prostředky na potravu a oděv?

Soudím proto, že to tak vůbec být nemá. Mým záměrem je všechno změnit. (...) V celé říši se nedostává vzájemné lásky u všech lidí. Proto silní nevyhnutelně přemáhají slabé, bohatí se vysmívají chudým, vznešení se vyvyšují nad nízkými a prohnání bezostyšně podvádějí důvěřivé.

Hledáme-li pramen veškeré bídy, přehmatů, nespokojenosti a nenávisti ve světě, vidíme, že pocházejí vesměs z nedostatku vzájemné lásky.

Kdo miluje ostatní, tomu se dostane odplaty v lásce, kdo jim přináší výhody, bude odměněn. Kdo ostatní nenávidí, bude nenáviděn, a kdo ostatním škodí, bude poškozen.

To vše je nevyhnutelné.“

Ale moisté nechtěli jako taoisté odvrhnout hodnoty civilizace a státu. „Uslyšíme-li o dobrém nebo špatném,“ říkal Mo-c', „je třeba to sdělit okresnímu náčelníkovi. To, co shledá správným, musí uznat za správné všichni. Kdežto to, co uzná za nesprávné, musí uznat za nesprávné všichni.“ Nebo: „Jestliže rolník, řemeslník nebo obchodník projeví nevšední schopnosti, je třeba ho vyzdvihnout, obdařit ho vysokou hodností a platem, dát mu práci úměrnou jeho schopnostem a přidělit mu podřízené.“

Ideje o jednotě myšlení i o odměnách (ale i trestech, které Mo-c' vedle lásky také uznával jako důležitý nástroj řízení společnosti) převzali legisté, zatímco myšlenky o

všeobecné rovnosti se staly populární v širokých vrstvách a podnítily tvůrce různých pozdějších etických učení. Jako ucelená státoprávní teorie a praxe se však moismus nikdy neprosadil. Nejen proto, že příliš spoléhal na všeobjímající lásku mezi lidmi, ale i proto, že příkře odsuzoval agresivní války a loupežná tažení, které vedli vládci jednotlivých čínských států.

Tvůrci a stoupenci dalších eticko-politických učení byli realističtější než taoisté a moisté. Považovali vznik a existenci silných států s různými společenskými vrstvami za přirozené a nezrušitelné a formulovali teorie jejich výstavby a řízení.

Ze všech učení o uspořádání společenských vztahů, utváření a fungování rodiny a státu získalo v tradiční Číně největší vliv konfucianství. Konfucius neboli Mistr Kchung (Kchung-fu-c' 孔夫子 *Kǒng Fūzǐ*, 551–479 př. n. l.), který je čínskou filosofickou tradicí považován za největšího mudrce všech dob, pohlížel na rodinu jako na mikrokosmos státu, jeho základní články. Panovník byl otcem všeho lidstva a představitel státní správy na určitém stupni hierarchie byli mnohdy označováni jako „rodiče lidu“. Konfucius uváděl:

„Vládce je srdcem lidu, lid je tělem vládce. Miluje-li srdce tělo, musí mu dát klid. Miluje-li vládce lid, musí jej následovat. Proto vládce i lid ctí synovskou a bratrskou láskou. Miluje zároveň společenská pravidla a spravedlnost. Klade důraz na lidskost (*žen* 仁 *rén*) a čistotu, zároveň však pohrdá bohatstvím a ziskem. Považuje-li se to všechno za osobní povinnost nahoře, pak bude početný lid dole se tím řídit a bude se šířit dobro.“

Nebo: „Šlechtný muž (*tün-c'* 君子 *jūnzǐ*) činí základem své činnosti spravedlnost a uvádí ji do souladu s principy správného chování (*li* 禮 *lǐ*). (...) Nemůže se dívat na to, co odporuje principům, nemůže slyšet to, co odporuje zásadám, nemůže říkat to, co odporuje principům.“

V těchto úryvcích jsou obsaženy pojmy, které Konfucius a jeho filosofický směr (konfucianismus) učinil základem teorie státu a práva: ušlechtilý, vzdělaný, dokonalý, pravý člověk (*tün-c'* nebo *tün-žen* 君人 *jūnrén*), který stál v protikladu vůči malému, nízkému, nevzdělanému člověku (*siao-žen* 小人 *xiǎorén*), dále lidskost (*žen*) a morálně etické zásady (*li*).

V rozpravách se svými žáky, dochovaných v *Hovorech* (*Lun-jü* 論語 *Lúnyü*), Konfucius tyto pojmy podrobně osvětlil:

„*Ťün-žen* ví, co je správné, kdežto *siao-žen* zná, co je výhodné. (...) *Ťün-žen* nejdříve činí to, co káže, a teprve pak káže, co činí. (...) *Ťün-žen* má požadavky na sebe, zatímco *siao-žen* na druhé. (...) *Ťün-žen* je klidný a jeho srdce bije svobodně, kdežto *siao-žen* je upachtěný a malicherný. (...) Podstata *ťün-žena* je podstata větru, podstata *siao-žena* je podstata trávy; a když vítr vane nad trávou, tráva se musí ohnout.“

Když byl Konfucius tázán, co to je *žen*, odpověděl tazateli takto:

„Být schopen uskutečňovat za všech okolností pět ctností, to je *žen* ...: zdvořilost, velkorysost, důvěra, píle a laskavost. Kdo je zdvořilý, není ponížen. Kdo je velkorysý, získává mnoho. Kdo má důvěru, tomu lidé věří. Kdo je pilný, získává své. Kdo je laskavý, tomu lidé slouží.“

Když se Konfucia otázal jeden z jeho žáků, jak se chová správný vládce, Mistr pravil:

„... dovede být dobročinný bez rozhazování. Umí přimět lid k práci, aniž vzbudil jeho nevoli. Má tužby, ale není nenasytý. Je hrdý, nikoli však domýšlivý. Budí respekt, ale nikoli násilím. (...) Vládnout znamená dávat věci do pořádku. Půjde-li sám vládce rovnou cestou, kdo se odváží kráčet cestou křivolakou? (...) Jestliže vládce je spravedlivý, všechno se děje bez příkazu. Pokud ovšem sám není řádný, pak i když vydá příkaz, nikdo jej nebude respektovat.“

Vládcem státu podle Konfucia mohl být tedy jedině šlechetný, dokonalý člověk. Vyznačoval se moudrostí a rád se učil, vynikal skromností a neostýchal se ptát podřízených na to, co sám neznal. Přísně dodržoval celou propracovanou soustavu morálně etických norem (úcta k rodičům a k tradici, respekt a pokora vůči starším, upřímnost, čestnost, usilování o sebezdokonalování) a sloužil tak lidu Podnebesí jako vzor správného jednání a chování.

Osud obyvatel Podnebesí od prostých členů vesnických občin až po nejvyšší hodnostáře panovnického dvora, dokonce i samotného vládce, ovlivňovala a určovala Nebesa. Ta byla pro Konfucia hlavním strážcem jeho učení: „**Ten, kdo nepochopil příkazy Nebes, nemůže se stát ušlechtilým člověkem.**“ Vůli Nebes, projevující se prostřednictvím nejrůznějších

přírodních jevů nebo podivuhodných úkazů a událostí, mohli pochopit a vysvětlit nevzdělanému lidu – kromě vládce (Syna nebes) – jedině konfuciánsky vzdělaní hodnostáři. Takže také vládce byl kontrolován. Hodnostáři totiž mohli (a také to skutečně činili) v případě těžkého konfliktu s panovníkem na základě vhodného výkladu nějaké události vyhlásit, že Nebesa nejsou s vládcem spokojena.

Konfuciánství odvozovalo uspořádání společnosti z modelu patriarchální rodiny: nadřazenost starší generace nad mladší a nadřazenost mužů nad ženami; pokud došlo mezi oběma těmito principy k rozporu, převládl první z nich – například babička dominovala nad vnukem; v čele tradiční čínské rodiny stál nejstarší mužský člen nejstarší generace, kterého střídal jeho nejstarší žijící syn; v rámci generací měli starší přednost před mladšími, což bylo založeno na podstatném konfuciánském požadavku úcty vůči rodičům. Každému člověku přisuzovalo určité postavení v hierarchii rodinných (a společenských) vztahů, a to v závislosti na jeho příbuzenském poměru k ostatním, na věku a pohlaví. Z konfucianismu bylo odvozeno i pět základních etických vztahů: vladař – poddaný, otec – syn, muž – žena, starší – mladší a vztah mezi přáteli. Na nich byla založena hierarchie mezilidských vztahů.

Konfuciánské učení, kanonizované za dynastie Chan (206 př. n. l. až 220 n. l.), zůstalo s určitými obměnami určující ideologií čínské společnosti až do konce 19. století; některé ze zásad konfucianismu přetrvávají v Číně, Koreji a v dalších zemích Dálného východu dodnes. Předtím, v době Válčících států (480 až 222 nebo 475–221 př. n. l.), se však Konfuciovo učení prosadilo a udržovalo jen v těch čínských státech, kde byla slabá ústřední moc, silní úřední vládci a úřednická vrstva. Konfucianismus totiž vyhovoval vysoké aristokracii a byrokracii, vytvářející vládnoucí elitu, zatímco obchodníci a řemeslníci (o zemědělcích ani nemluvě) byli od podílu na moci odříznuti.

V průběhu doby se ukazovalo, že řízení společnosti založené na pouhém morálním apelu k dodržování lidskosti a etických zásad a na idealizované představě šlechtného vládce je nereálné a nemůže vést k nastolení pořádku a k vytvoření pevného státu. Není to možné proto, že téměř každý člověk ve své přirozenosti touží po prosazení svých zájmů i na úkor druhých. A pokud není spoután přísnými příkazy a zákazy, tresty a odměnami, dává přednost vlastním zájmům. Legistický teoretik a zároveň zkušený praktik Šang Jang 商鞅 *Shāng Yāng* (známý též jako Kung-sun Jang 公孫鞅 *Gōngsūn Yāng* nebo Wej Jang 衛鞅 *Wèi Yāng*, 390–

338 př. n. l.) ve svém spisu *Knihy vévody z Šangu* (Šang-tün šu 商君書 *Shāng jūn shū*) se k tomuto problému vyjádřil jasně:

„Lidumil může být lidumilný k jiným lidem, ale nemůže lidi přimět k lidumilnosti. Spravedlivý vládce může milovat jiné lidi, ale nemůže lidi přimět, aby se milovali navzájem. Z toho je zřejmé, že sama lidumilnost nebo spravedlnost ještě nestačí, aby bylo dosaženo dobrého řízení Podnebesí.“

Z těchto předpokladů, zkušeností a zjištění začalo v průběhu 4. století př. n. l. vyrůstat nové velké státoprávní myšlení – legismus. Legisté (*fa-tia*) učinili východiskem a základem svého učení přesně definovaný zákon (*fa*). Šen Tao 慎到 *Shèn Dào* (též Mistr Šen, 慎子 *Shènzǐ*, asi 395–315 př. n. l.), filosof ze státu Čao, jehož myšlenky se dochovaly pouze v několika málo fragmentech v dílech legistických filosofů, ve 4. století př. n. l. napsal:

„Právo nepřichází dolů z nebe, stejně jako nevychází ani ze země, nýbrž vzniká mezi lidmi a musí být ve shodě s jejich smýšlením.“

Právo vyrovnává stejnoměrně všechny pohyb v říši. Je nejspravedlivějším, jednou provždy ustanoveným řádem. Když máme k dispozici váhu, nemůže být nikdo ošizen vydáváním lehkého za těžké. Pokud jsou délkové míry, nemůže být nikdo ošálen při určení velikosti. A existují-li zákony a ustanovení, nemůže být nikdo podveden neoprávněnými manipulacemi.

I špatné zákony jsou lepší než žádné zákony ...“

Šang Jang (asi 390–338 př. n. l.) povýšil zákon na princip nejvyšší síly, která měla působit nezávisle na vůli lidí i Nebes. Zákonu se měli bezvýhradně podřizovat všichni obyvatelé Podnebesí, od prostých lidí až po panovníka:

„Vládce se svými dobrými skutky obvykle neliší od ostatních lidí, neliší se od nich ani rozumem, nepřevyšuje je ani statečností, ani silou. Ale i když mezi lidmi jsou svrchovaně moudří, neodvážejí se proti panovníkovi intrikovat. I když jsou stateční a silní, neodvážejí se vládce zabít. I když lidé mohou nahromadit milionová bohatství z hojných odměn, neodvážejí se rvát se o ně. I když se budou uplatňovat tresty, lidé se neodvážejí na ně žehrat.“

A to vše proto, že existuje zákon.“

Dodržování a uplatňování vyhlášených zákonů ve společnosti (kde byli za nejváženější vrstvy prohlášeni zemědělci jako tvůrci národního bohatství a vojáci jako vykonavatelé expanzivní politiky) měli zajišťovat úředníci nového typu. Do svých funkcí byli jmenováni na základě svých zásluh a schopností, nikoli podle stavovské příslušnosti; byli řízeni, placeni a povyšováni ústředními administrativními úřady podléhajícími despoticky vládnoucímu panovníkovi. Proto byli zainteresováni na prosazování státní politiky a upevňování centralistické moci. Nastolení rovných možností při přijímání lidí do státních služeb (na rozdíl od konfuciánské stavovské předurčenosti) vytvářelo předpoklady k sociálnímu pohybu, mělo ve společnosti příznivý ohlas a zároveň omezovalo vytváření silných úřednických klanů, které by se mohly vymknout kontrole panovníka.

Legismus se ve 4. století př. n. l. začal uplatňovat v některých čínských státech a vedl tam k vytváření silných despotických monarchií. V dalším století se však ukázalo, stejně jako předtím v případě konfucianismu, jak je i legismus pouhou šedou teorií, zatímco živý strom života se vždy znovu zazelená s plnou silou. Úředníci totiž dokázali nalézt cesty a prostředky k upevňování vlastní moci a pro ústřední správu i pro panovníka bylo stále obtížnější zbytnělou byrokracií řídit a omezovat její ambice stát se autonomní silou.

Znovu proto vzplanuly diskuse mezi teoretiky legismu a konfucianismu a ti nejlepší hledali nová východiska. Mistr Sün (Sün-c' 荀子 *Xúnzǐ*, asi 298–238 př. n. l.) vytvořil jakousi syntézu obou směrů. Přijal legistickou koncepci zákona, systém odměn a trestů i stejné možnosti pro všechny při vstupu do státních služeb. Zároveň však omezoval krutost při uplatňování zákona o trestech konfuciánskými humánními normami a zajištěním ochrany úředníků a konfuciánských učenců.

Vedle Mistra Süna proslul zejména Mistr Chan Fej (Chan Fej-c' 韓非子 *Hán Fēizǐ*, 288–233 př. n. l.). Chan Fej byl nejlepším žákem Mistra Süna, ale na rozdíl od svého učitele byl přesvědčený legista. Ve svých stylisticky elegantních a logicky vybroušených spisech – jež se staly inspirací Prvnímu svrchovanému císaři a jeho rádci Li S'ovi – uceleně vyložil legistickou státovědu. Postihl i její hlavní slabinu – úřednictvo. Tendence úřednictva k upevnění vlastní moci na úkor jednoty státu byly v té době již zjevné a Mistr Chan Fej jako chanský princ mravy a zlozvyky byrokracie navíc dobře znal i z vlastní zkušenosti. Tento legista a stoupenec mocného všečínského státu také ovšem dobře věděl, že silný stát není bez úřednictva možný. Proto se ve svých úvahách soustředil na problém zvládnutí a kontroly úřednictva, který

považoval za jeden z nejdůležitějších. Podobně jako později florentský politik Niccolò Machiavelli (1469–1527), vypracoval zásady umění vládnout. Radil panovníkovi, aby mezi úřednictvem nejrůznějšími prostředky neustále pěstoval ovzduší podezíravosti, vzájemné nedůvěry a nevraživosti, aby štěpil toto spříseženské společenství spojené neviditelným předivem služeb a protislužeb na protichůdné skupiny a takto udržoval rovnováhu sil a stabilitu státu. Rovněž zdůrazňoval, že „osvícený panovník štědře odměňuje a nemilosrdně trestá“.

Legismus začal být nejdříve a nejdůsledněji uplatňován ve státech Chan a Čchin (i když ještě předtím došlo k jakémusi prologu legismu ve státu Čchu). V obou státech se o to zasloužili zhruba ve stejnou dobu (od poloviny 4. století př. n. l.) hlavní ministři: Šen Pu-chaj 申不害 *Shēn Bùhài* (zemř. 337 př. n. l.) v Chan 韓國 *Hán Guó* a Šang Jang v Čchin 秦國 *Qín Guó*. Oba hlavní ministři byli nejen dobrými uskutečňovateli legistických zásad výstavby a řízení státu, ale také vynikajícími teoretiky tohoto učení, i když každý s poněkud jinou orientací. Podle hodnocení legisty a chanského prince Mistra Chan Feje se Šen Pu-chaj nadměrně věnoval metodám umění vládnout (*šu 術 shù*), zatímco Šang Jang příliš preferoval zákony (*fa 法 fǎ*).

V obou státech nicméně probíhal vývoj podobně. Došlo k potlačení privilegií úředních vládců, k posílení ústřední moci a ke zvýšení hospodářské úrovně. Jen uplatnění získané dynamické vnitřní síly bylo v obou státech odlišné. Malý stát Chan, obklopený největšími zeměmi Čchu a Čchin naprosto nemohl pomýšlet na agresi vůči svým sousedům, a proto chanský hlavní ministr využíval moc k dalšímu upevnění ústřední vlády. Naproti tomu velký a mocný stát Čchin vrhl nahromaděné síly do útoku proti ostatním státům Podnebesí.

Astronomická pozorování

Astronomie v Číně má velmi dlouhé dějiny. Podle historiků byli Číňané nejvytrvalejšími a nejpečlivějšími pozorovali nebeských jevů na světě před příchodem Arabů. Jména hvězd, později seskupených do dvaceti osmi „domů“ (*siou 宿 xiǔ*), byla objevena na věštebných kostech v An-jangu a zdá se, že systém těchto „domů“ byl utvořen již za šangského krále Wu-tinga 武丁 *Wūdīng* (vládl asi 1250–1192 př. n. l.).

Zajímavé je, že v Indii, Íránu a Babylónii rovněž používali tento systém. Vystává tedy otázka, odkud se vlastně vzal. Dlouho bylo předmětem sporu, zda ho zavedla Babylónie nebo Čína, ale později se mnoho odborníků přiklonilo k názoru, že pochází z Babylónie.

V klasické *Knize dokumentů (Šu-ťing)* jsou zaznamenána první data zatmění Slunce pozorovaného v Číně. Podle pověsti první známí astronomové Si a Che (též se uvádějí jako jedna osoba, Si-che) neinformovali císaře o tomto jevu včas a byli proto popraveni. Jednalo se pravděpodobně o částečné zatmění, protože úplná zatmění Slunce pozorovatelná v severní Číně jsou velmi vzácná. Tato nejstarší pozorování astronomové vztahují k zatměním Slunce mezi lety 2159 a 1948 př. n. l.

Nejstarší datované záznamy (v nápisech na zvířecích kostech) o pozorování astronomických jevů v Číně pocházejí ze 14. století př. n. l. a vztahují se k zatmění Měsíce. Přibližně ze stejné doby pocházejí i záznamy o pozorování nov či supernov. Na nejstarším datovaném nápisu z této doby čteme: „**Sedmého dne, což byl den ťi-s', navečer, se v okolí hvězdy Ta-chuo náhle objevila nová hvězda.**“ Ta-chuo 大火 *Dàhuǒ* („Velký oheň“) odpovídá hvězdě α Scorpii čili Antares v souhvězdí Štíra. Zatmění Slunce a Měsíce později patřilo k pravidelně pozorovaným jevům. Vědci spočítali, že od roku 750 př. n. l. čínští astronomové zaznamenali na 1600 zatmění Slunce či Měsíce.

K nejstarším patří rovněž záznamy o slunečních protuberancích (či sluneční koróně?). První z nich byl nalezen v nápisu na zvířecí kosti a doslova mluví o „třech plamenech a pohlcení Slunce“. Tento jev byl pozorován při úplném zatmění Slunce, což upřesňuje jeho datování. Podle moderních čínských astronomů k tomu došlo buď 5. 6. 1302 nebo 16. 10. 1328 př. n. l.

V *Cuo-čuanu* se nachází nejstarší přesně datovaný zápis o pozorování meteorického deště: „**Sedmého roku vlády vévody Čuanga ze státu Lu, v den sin-mao čtvrtého měsíce, v létě, o půlnoci padaly hvězdy v podobě deště**“ (= 23. března 687 př. n. l.). Protože je tento záznam přesně datovaný, mohli astronomové vypočítat, že se jednalo o meteorický roj Lyridy. (Výjimečně bohatý meteorický roj nazýváme meteorickým deštěm. Maximální frekvence je řádově až stovky meteorů za minutu.) Nejstarší zmínka o pozorování meteorického deště je však v tzv. Bambusových análech a vztahuje se buď k roku 2133 nebo 1809 př. n. l., kdy byl zaznamenán v oblasti dnešní provincie Che-nan.

Dva tisíce let před tím, než Edmund Halley (1656–1742) předpověděl návrat komety pojmenované po něm, Číňané pravidelně zaznamenávali její průchody vnitřní sluneční soustavou. Nejstarší datovaný záznam uvádí, že sedmého měsíce, na podzim, roku 613 př. n. l. byla spatřena kometa v souhvězdí Velké medvědice. Tento údaj je považován za nejstarší záznam průchodu Halleyovy komety. Od té doby ji čínské prameny zaznamenaly 31krát.

Pozorování komet však zaznamenávaly již nápisy na želvích krunýřích ze 14. století př. n. l. V jednom z hrobů v Ma-wang-tuej 馬王堆 *Mǎwángduī* nedaleko Čchang-ša 長沙 *Chángshā* v dnešní provincii Chu-nan z 2. století př. n. l. byl mj. objeven i hedvábný svitek, na němž je vyobrazeno a popsáno 29 typů komet – každý z těchto typů dostal i své jméno.

Roku 484 př. n. l. byl v Číně přijat kalendář, jehož tropický rok byl vypočítán na $365 \frac{1}{4}$ dne. Byl to nejpřesnější kalendář na světě, který kombinoval lunární a solární rok – na každých 19 let připadalo 235 lunací (se sedmi vkládanými měsíci), přičemž délka synodického měsíce byla vypočítána na 29,53085 dne (dnes 29,530588 dne).

Roku 364 př. n. l. Kan Te 甘德 *Gān Dé*, dvorní astronom a astrolog ze státu Čchi (podle jiných pramenů byl ze státu Lu nebo Čchu), pozoroval prostým okem, dva tisíce let před Galileem, jeden z Jupiterových měsíců (snad Ganymed, největší měsíc v Sluneční soustavě). Přibližně v této době Kan Te sestavil první katalog hvězd na světě, osmidílnou práci *Tchien-wen sing-čan* 天文星占 *Tiānwén xīngzhān* (*Pojednání o astronomii a astrologii*), obsahující 75 centrálních a 42 vnějších souhvězdí, podle jiných údajů 510 hvězd v 18 souhvězdích.

Spolu s dalším katalogem, Š' Šenovým 石申 *Shí Shēn* dílem *Tchien-wen* 天文 *Tiānwén* z doby kolem roku 350 př. n. l., jsou souborně nazývány *Klasická kniha hvězd Kana a Š'a* (*Kan Š' sing-ťing* 甘石星經 *Gān Shí xīngjīng*). Š' Šenovův katalog prý zahrnoval 138 souhvězdí, jména 810 hvězd, koordináty 121 hvězd, podle jiných údajů 28 souhvězdí ekliptiky, 62 centrálních a 30 vnějších souhvězdí.